

УДК 7.01:7.072.2(477)(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/30.212193>**Анна АЛИШЕР,***orcid.org/0000-0002-0237-1935**аспірантка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) Aalisher@dakkkim.edu.ua*

КОНЦЕПЦІЯ СЦЕНІЧНОГО ПРОСТОРУ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ Д. ЛІДЕРА

Метою роботи є аналіз концептуального художньо-сценічного простору відомого сценографа Данила Лідера, пов'язаний із роками роботи на різних театральних сценах; висвітлення і реалізація побудови системи художніх прийомів як становлення професійної специфіки сценічного мистецтва театру. Методологія ґрунтується на комплексному мистецько-історичному підході до розкриття методу Д. Лідера – «дієвої сценографії», формування сценічної професійної компетентності та збагачення сценічної театральної вистави в контексті світобачення художника-сценографа на основі комплексного поєднання креативного мислення митця, що дає змогу реалізувати нетривіальне художньо-сценографічне бачення у поєднанні з мистецтвознавчим аналізом джерел і відкриває можливості для дослідження. Наукова новизна полягає в узагальненні мистецтвознавчих поглядів на формування феномену концепції сценічного простору у творчому доробку Д. Лідера. Данило Лідер виступив одним із провідних творців нової художньо-естетичної школи у сценографії, яка отримала назву «дієва сценографія» та передбачала звернення до багатозначних, алегоричних і незавершених образів. Було засновано так званий «великий стиль» із розкриттям засобами мистецтва значущих проблем людського буття, вираженням суті драматичного конфлікту. Виявлена глибина метафоричності, притаманна образним рішенням сценографії «великого стилю» Д. Лідера, де для художника головним «засобом» виразності має бути актор, його гра з декораціями, реквізитом. Чимало уваги художник приділив відображенню колориту національного побуту та специфіки ментальності українського народу. Д. Лідер зробив вагомий внесок у формування театральної сценографії. Кожна його творча робота розкриває театральне дійство з новою силою. Опрацьовуючи сценографічний матеріал, художник дивився на театральне дійство картини через особисте світосприйняття, зумовлене історією та сформоване проблемами людства. Декорації під впливом художника-сценографа ніби оживали, розмовляли із глядачем і самим актором, завданням Д. Лідера було злиття театральної вистави з людиною в єдине ціле, чому сприяли здатність художника надзвичайно вміло відчувати концепцію вистави, вбачаючи особливу ритміку сценічного простору через художньо-образні рішення, взаємодію форми як цілого у переплетінні й об'єднанні в єдине ціле гармонійної вистави. Майстер вибудовував у театральному просторі естетичне середовище, емоційно точно передаючи ідею вистави та її жанр. Художник достатньо збагатив творчу скарбницю провідних театрів Москви, Ленінграда. У 1977 р. у Прибалтиці був нагороджений Першою премією Триєнале. Мистецько-філософську спадщину митця становлять художньо-графічні ескізи, макети, динамічно-трансформовані художньою виразністю. Д. Лідер виховав цілу плеяду учнів, які наслідують його вчення. За життя художником було поставлено понад 150 картин, які увійшли в історію театального мистецтва.

Ключові слова: Данило Лідер, сценографія, театральне мистецтво, сценічний простір, театрознавство, художник.

Anna ALISHER,*orcid.org/0000-0002-0237-1935**Graduate Student at the Department of Art History
National Academy of Management of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) Aalisher@dakkkim.edu.ua*

THE CONCEPT OF STAGE IN CREATIVE WORK OF D. LIDER

The purpose of the work is an analysis of the conceptual artistic and stage space of the famous reformer of scenography Danylo Lider connected with the years of work on various theatrical stages. Coverage and implementation of the construction of a system of artistic techniques as the formation of professional specifics of theatrical art of the theater. The methodology is based on a comprehensive artistic and historical approach to the disclosure of D. Lider method of "effective scenography" the formation of stage professional competence and enrichment of stage theatrical action in the context of the worldview of the set designer. On the basis of a complex combination of creative thinking of the artist which allows to realize a non-trivial artistic and scenographic vision in combination with art analysis of sources opens opportunities for research. The scientific novelty lies in the meaning of scenographic artistic space based on the conceptual approach of the school of D. Lider. Conclusions. Danilo Lider was one of the leading creators of the new art and aesthetic school of scenography which was called "effective scenography" and provided for the appeal

to meaningful allegorical and incomplete images. The so-called "Great style" of revealing by means of art significant problems of human existence expressing the essence of dramatic conflict. The depth of metaphor which was inherent in the figurative solution of the scenography of "great style" by D. Lider where for the artist the main "means" of expression should be the actor his play with scenery props. The artist paid a lot of attention to reflecting the color of national life and the specifics of the mentality of the Ukrainian people. D. Lider made a significant contribution to the formation of theatrical scenography. Each of his creative works reveals theatrical action with new force and opens a meaningful view of the stage space. While working on the scenographic material the artist looked at the theatrical action of the picture through personal worldview conditioned by history and formed by the problems of mankind. Scenery under the influence of a set designer seemed to come to life, talking to the audience and the actor himself the task of D. Lider was to merge with man into a single theatrical performance. The artist's ability to feel the concept of a theatrical performance is extremely skilful seeing the special rhythm of the stage space through artistic and figurative solutions the interaction of form as a whole in interweaving with details and uniting into a single whole harmonious performance. The master built an aesthetic environment in the theatrical space emotionally accurately conveying the idea of the play and its genre. In a significant life and creative path the artist has enriched the creative treasury of the leading theaters of Moscow Leningrad. In 1977 he was awarded the First Prize of the Triennial in the Baltics. The master's scenography left behind a huge artistic and philosophical legacy of artistic and graphic sketches models dynamically transformed by artistic expression revealing theatrical action. D. Lider brought up a whole galaxy of students who follow his teachings. During his life the artist has staged more than 150 paintings that have entered the history of theatrical art.

Key words: Danilo Lider, scenography, theatrical art, stage space, theater studies, artist.

Постановка проблеми. Художньо-образна парадигма сценографії Народного художника України Данила Лідера до кінця не досліджена ані театрознавцями, ані мистецтвознавцями й потребує вивчення і введення в навчально-науковий процес в інтересах збагачення новітньої сценічно-художньої майстерності. «Сцена не любить фальши, неправди, бутафории. С ней нужно разговаривать часто запросто, один на один, так вот посидеть перед ней, не заполненной ничем, подумать, всмотреться в неё, и тогда она становится доброй, обещающей...» (Фіалко, 2017: 199).

Масштаб художньо-сценічного простору концептуальних структур Д. Лідера неодмінно зміною проблематику театральної вистави «великого стилю» як розкриття актуальних проблем сучасності, діалогу із глядачем про глобальні категорії буття. Слід зауважити, що художньо-творчий метод Д. Лідера, який він позначив формулою «проблема, конфлікт, незавершеність – багатозначність», у певному сенсі можна вважати базовим естетичним виміром «дієвої сценографії», надаючи трансформації пластичного образу, його часткової самореалізації поза режисерською партитурою вистави. Подальше вивчення яскравої особистості Д. Лідера висуває упорядкування спадщини, викладені ним у ряді авторських публікацій протягом життя, для збагачення історії театральної сценографії (Лідер, 1972: 7–8; Лідер, 1974: 15–16).

Аналіз досліджень. Масштабність і самобутність сценографії Д. Лідера зумовила появу у 1980-х рр., ще за життя художника, спеціальних мистецтвознавчих праць, присвячених його доробкам і творчому стилю. Г. Коваленко підготував мистецтвознавчу працю і дисертаційне дослід-

ження творчої спадщини митця, зосередившись на аналізі виплеканих ним принципів образного рішення проблеми сценічного простору у діяльності сучасного театру (Коваленко, 1980: 199; Коваленко, 1987: 19).

Окремо відзначимо науковий доробок завідувача кафедри театрознавства Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого В. Фіалка – автора низки ґрунтовних досліджень еволюції режисерсько-сценографічної та змістової складових частин театрального процесу України 1970–2000-х рр. Зокрема, автором розглянуто методологічні засади творчої діяльності Д. Лідера в контексті мистецтва художників «дієвої сценографії» (Фіалко, 2017: 63–68; Фіалко, 2017: 18–26).

Мета статті – відтворення особливої методології історико-мистецьких чинників й образно-художніх прийомів методу Д. Лідера в оформленні театральної вистави.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення Ростовського художнього училища у 1937 р. Д. Лідер вступив до Ленінградської академії мистецтв, але через депортацію етнічних німців довелося працювати навіть забійником у шахті на Уралі. У 1956 р. закінчив Ленінградський інститут живопису, скульптури й архітектури ім. І. Рєпіна. Працював головним художником Челябінського драматичного театру ім. С. Цвіллінга. У 1965–1975 рр. з аймав посаду головного художника Київського академічного українського драматичного театру ім. І. Франка.

У 1973–1980 рр. Д. Лідер викладав у Київському художньому інституті (нині Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури) на факультеті театраль-но-декоративного мистецтва

(тепер існує окрема кафедра сценографії та екранних мистецтв факультету образотворчого мистецтва). У 1970–1980-х рр. також вів творчі лабораторії при Українському театральному товаристві. Від 1994 р. – професор кафедри живопису і композиції Української академії мистецтв. Діяльність митця породила цілу плеяду художників-сценографів, таких як: А. Александрович-Дочевський, В. Карашевський, М. Левитська, С. Маслобойщиков, І. Несміянов, О. Луньов та ін.

Світогляд Д. Лідера сформовано в російській глибинці та починається з важливих цінностей родини: «Це були два села, розташовані поряд, у всьому різні, але кожне середовище було споконвічним, патріархальним, без впливу міської цивілізації; стійкі моральні звичаї, які існували від народження Христа. Ці родинні принципи ставлення до жінок, води, праці, місце дорослого в домі, місце дружини, батька. Це тисячолітні звичаї, які я пам'ятаю» (Березкин, 2008: 610). Саме родинні цінності й любов до рідної Землі прищепить натхнення до народного побуту, земельної праці, що дасть змогу відчутти себе частиною буття. З самого дитинства художника й походить тема «Білого коня», як переживання та невгамований біль через те, що у голодному 1932 р. він не мав змоги допомогти тварині, яку спіткала голодна смерть. «Я завмер поряд із нею. Я не міг її залишити. Сидів, допоки не сутеніло, потім пішов. Це закарбувалося в моїй пам'яті як найжахливіше в світі. Людські очі, що із жахиттям дивилися на мене. І я нічим не міг їй допомогти. Вона була колгоспна» (Березкин, 2008: 618). Згодом, працюючи над колоритно-символічною картиною К. Петрова-Водкіна, Д. Лідер пориватиметься перетворити палаючі фарби з вогнено-червоного коня на свого «Білого коня», ніби еволюційно висвітлюючи шлях до гармонійного всесвіту. Відходячи від драматичного конфлікту, життєвих реалій, що спричинили розвиток головних подій і зумовили проблематику театральних постановок, сценограф засобами художницько-пластичної режисури створював образи, які за рівнем театральності узагальнення виходили за межі драматургічного матеріалу.

Робота Д. Лідера у Київському академічному українському драматичному театрі імені І. Франка вважаються найяскравішими художницькими роботами, такими як: «Сторінка щоденника» О. Корнійчука (1965), «Патетична соната» М. Куліша (1966), «Ярослав Мудрий» І. Кочерги (1970), «Вірність» М. Зарудного (1970), «Злива» О. Коломійця (1985), «Камінний господар» (1988), «Тев'є-Тевель» за Шолом-Алейхемом (1989).

Саме у 1993 р. за останню виставу «Тев'є-Тевель» він одержав державну Шевченківську премію.

«Ще в кінці 1960-х Д. Лідер протиставив «дієву сценографію» побутописній декорації, яка позначала лише місце події. За словами О. Петрової, «Естетичну революцію» було звершено» (Петрова, 2015: 206).

Необхідно зазначити, що за добу найбільш плідної сценографічної творчості Д. Лідера (1960–1980 рр.) в театральному світі СРСР розвинулися три провідні типи сценографії (ігровий, персональний і сценографія узагальненого місця дії). До кінця 1980-х рр. унаслідок як синтезу попередніх типів оформлення сцени, так і впливу постмодерну на вітчизняне мистецтво (із часів Перебудови) склалася нова система – «дієва сценографія», яскравим представником і фундатором якої виступав митець. Для згаданої системи стали властивими ігрові стосунки з текстом драматургічного твору, еkleктика стилів і жанрів, заперечення лінійного оповідання, перевага наочного аспекту, суто індивідуальна трактовка п'єси (Зубов, 2009: 12).

Адептами «дієвої сценографії» було порожнено так званий «великий стиль», зміст якого полягав у розкритті засобами мистецтва значущих проблеми людського буття, конструюванні узагальнено-метафоричного середовища, творенні «активно діючих образів», наочній матеріалізації обставин, що виражали суть драматичного конфлікту й мотивацію вчинків героїв (Березкин, 1981: 154). Образні структури вистав Д. Лідера неодмінно збільшуватимуть масштаб художнього узагальнення проблем і конфліктів сценічного твору. Його просторові концепції, як і властиво сценографії «великого стилю», будуть віддзеркалювати актуальні проблеми сучасності й водночас вести розмову з глядачем про глобальні категорії буття. Опрацьовуючи мізансценічний матеріал зі своїми учнями, сценограф відкрито закликав культивувати в собі страждання, бо був впевнений, що поза цим вийти на «інтимне переживання проблематики епохи» неможливо. Слід обов'язково знайти ті «зачіпки» у власному життєвому досвіді, коли велика тема світу існує як пророчене зерно особистого відчуття, бо ти вже цим (хай на іншому рівні) обпікався. І вже від цих цього досвіду відштовхуватися в розкритті сценічного дійства.

У цьому контексті слід зауважити, що творчий метод Лідера базувався на двох основних аспектах: дослідженні драматургічного матеріалу як основи творення візуально-образного ряду вистави та взаємодії із режисером щодо формування замислу майбутньої вистави.

Мистецький потенціал Д. Лідера збагатив творчий доробок провідних театрів Москви та Ленінграда. Критика захоплено писала про сценографічні вирішення вистав «Вечірнє світло» О. Арбузова на сцені Московського театру ім. Моссовета, «Чоловік і дружина» М. Рощина у МХАТі ім. М. Горького (режисер Р. Віктюк, 1975, 1976), «Тіні» М. Салтикова-Щедрина в Ленінградському театрі юного глядача (режисер З. Корогодський, 1977), «Елегія» П. Павловського, «Доки б'ється серце» Д. Храбровицького в Ленінградському театрі драми ім. О. С. Пушкіна (режисери І. Ольшвангер, 1975 та І. Горбачов, 1977).

Серед вірцевих «пам'ятників задуму» залишився і створений Д. Лідером макет до вистави «Сорочинський ярмарок», постановку якої в театрі ім. І. Франка спочатку було відкладено, а потім вона й зовсім зникла з репертуарних планів. Структура макету мала чітку вертепну будову. На першому рівні триповерхової конструкції, зібраної з численних возів, серед коліс, мішків із борошном, глечиків, гарбузів, буяла стихія циганського світу і простого торгового люду. Вище, серед товарів елегантною галантереї та витворів майстрів народного мистецтва, ніби королева цього ярмарку, панувала наречена. І, як годиться для вертепної структури, на третьому рівні можна було побачити ікони, хрестики, а на самому верхечку – церковну маківку. За задумом художника, весь цей ярмарково-вертепний світ мав вільно рухатися у сценічному просторі, створюючи таким чином образ грандіозного театралізованого видовища на тлі гомінкого хаосу народного свята (Фіалко, 2017: 18–26). Сценографічним рішенням художника були властиві просторово-

об'ємні декорації, символічно-метафоричні ідеї, які, на думку майстра, оживляли театральне дійство. Сцена повинна дихати своїм природним диханням.

Вистави-задуми стануть об'єктом прискількивої уваги авторів статей і монографій. Зокрема, у вступі до книги про Д. Лідера Г. Коваленко наголошує: «Аналізуючи творчість митця, ми говоримо насамперед про театр художника, яким цей театр постає в його задумах, у його ескізах і макетах, звертаючись до здійсненого спектаклю в тих випадках, коли ідеї сценографа знаходили у цьому спектаклі продовження» (Коваленко, 2019: 7).

Висновки. Данило Лідер виступив одним із провідних творців нової художньо-естетичної школи у сценографії, яка отримала назву «дієвої сценографії» та передбачала звернення до багатозначних, алегоричних і незавершених образів. Було засновано так званий «великий стиль», що розкривав засобами мистецтва значущі проблеми людського буття, виражаючи суть драматичного конфлікту. Чимало уваги художник приділив відображенню колориту національного побуту і специфіки ментальності українського народу. Сценографія майстра залишила після себе величезну мистецько-філософську спадщину художньо-графічних ескізів, макетів, динамічно трансформованих для яскравої художньої виразності. Мистецтво Данила Лідера – про саме життя, про корінні й актуальні його проблеми, про вічні питання буття людини. Через зримі образи художникові вдалося повною мірою втілювати у сценографічні рішення не лише головний, але й найзагальніший смисловий зміст етичних цінностей людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березкин В. И. Искусство сценографии мирового театра. Сценографы России: Давид Боровский. Даниил Лидер. Москва, 2008. Т. 6. 720 с.
2. Березкин В. И. Сценография второй половины 70-х годов. *Вопросы театра*. Москва : ВТО, 1981. С. 153–180.
3. Зубов А. Е. Сценография театров Барнаула и Новосибирска 1945–1990 годов : автореф. дисс. ... канд. искусств. Барнаул. 2009. 22 с.
4. Фіалко В. О. «Пластична драматургія» Данила Лідера. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. 2017. Вип. 21. С. 63–68.
5. Фіалко В. О. Режисерсько-сценографічна складова театрального процесу України 1970-х років. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2017. Вип. 38. С. 203–208.
6. Фіалко В. О. Творчий метод Данила Лідера. *Антиквар*. 2017. № 5–6. С. 18–26.
7. Коваленко Г. Ф. Даниил Лидер. Москва : Искусство, 1980. 199 с.
8. Коваленко Г. Ф. Художник театра Даниил Лидер. Москва : Искусство, 1980. 198 с.
9. Коваленко Г. Ф. Художник театра Даниил Лидер. Принципы образного решения сценического пространства в современном театре : автореф. ... канд. искусств. Москва, 1987. 19 с.
10. Коваленко Г. Ф. Вказ. тв. *Журнал «Антиквар»*: 100-ліття Данила Лідера. № 102. 2019. 7 с.
11. Лідер Д. Образ вистави. *Український театр*. 1972. № 4. С. 7–8.
12. Лідер Д. Форма вистави та контактність з глядачем. Київ, 1974. № 2. С. 15–16.
13. Петрова О. М. Трете око. Мистецькі студії. Монографічна збірка статей. Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України. Київ, Фенікс, 2015. 480 с.

REFERENCES

1. Beryozkin V. I. *Iskusstvo scenografii mirovogo teatra. Scenografy Rossii: David Borovskij. Danilo Leader* [The art of scenography of the world theater. Scenographers of Russia: David Borovsky. Danilo Leader]. Moscow, 2008, T. 6. 720 p. [in Russian].
2. Beryozkin V. I. *Scenografiya vtoroj poloviny 70-h godov. Voprosy teatra* [Scenography of the second half of the 70's. Questions of the theater]. Moscow, VTO, 1981, pp. 153–180. [in Russian].
3. Zubov A. E. *Scenografiya teatrov Barnaula i Novosibirsk 1945–1990 godov* [Scenography of the theaters of Barnaul and Novosibirsk 1945–1990]. Author's ref. diss. candidate of art history. 17.00.04 – fine arts, arts and crafts and architecture. Barnaul, 2009, 22 p. [in Russian].
4. Fialko V. O. “Plastichna dramaturgiya” Danilo Leader [“Plastic Dramaturgy” by Danilo Leader]. *Scientific Bulletin of the I. K. Karpenko-Kary Kyiv National University of Theater, Film and Television*. 2017, Vip. 21. pp. 63–68 [in Ukrainian].
5. Fialko V. O. *Rezhisers'ko-scenografichna skladova teatral'nogo procesu Ukraini 1970-h rokiv* [Directing and scenographic component of the theatrical process of Ukraine in the 1970s]. *Actual problems of history, theory and practice of art culture*. 2017, Vip. 38. pp. 203–208 [in Ukrainian].
6. Fialko V. O. *Tvorchij metod Danilo Leader* [Creative method of Danilo Leader]. *Antykvary*. 2017, № 5–6. 18–26 p. [in Ukrainian].
7. Kovalenko G. F. *Danilo Leader* [Danilo Leader]. *Art*. Moscow, 1980, 199 p. [in Russian].
8. Kovalenko G. F. *Hudozhnik teatra Danilo Leader* [Theater artist Danilo Leader]. *Iskusstvo*. Moscow, 1980, 198 p. [in Russian].
9. Kovalenko G. F. *Hudozhnik teatra Danilo Leader. Principy obraznogo resheniya scenicheskogo prostranstva v sovremennom teatre: Avtoref. na soisk. uchen. step. kand. Iskusstvovedeniya* [Theater artist Danilo Leader. Principles of figurative solution of stage space in modern theater: Abstract. on soisk. scientist. steppe. Cand. art history]. Moscow, 1987, 19 p. [in Russian].
10. Kovalenko G. F. *Vkaz. tv. Zhurnal “Antykvary”: 100-littia Danilo Leader. № 102*. [Vkaz. tv. Antykvary Magazine: 100th anniversary of Danilo Leader. № 102]. 2019, 7 p. [in Ukrainian].
11. Leader D. *Obraz vistavi. Ukrains'kij teatr* [The image of the play. Ukrainian Theater]. 1972, № 4. pp. 7–8. [in Ukrainian].
12. Leader D. *Forma vistavi ta kontaktnist' z glyadachem* [Form of performance and contact with the audience]. Kiyv, 1974, № 2. pp. 15–16. [in Ukrainian].
13. Petrova O. M. *Trete oko. Mistec'ki studiyi. Monografichna zbirka statej* [The third eye. Art studios. Monographic collection of articles]. Inst. Of Modern Problems. artist. NAA Ukraine. Kiyv, Fenix, 2015, 480 p. [in Ukrainian].